

GELENEKSEL TÜRK TİYATROSU

GÖLGE OYUNU

Gölge oyunu, deriden kesilen ve tasvir olarak adlandırılan bazı şekillerin (insan, hayvan, eşya vb.) arkadan bir ışık verilerek beyaz bir perde üzerine yansıtılması temeline dayanan bir gölge oyunudur. 17. yüzyılda kesin biçimini alan Gölge oyunu, daha sonraki yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş, Türklerin en sevilen gösterisi olmuştur.

Gölge oyununun genel özellikleri şunlardır:

- Gölge oyunu, “hayalbaz, hayalî” adı verilen bir sanatçının aslında tek başına yaptığı bir gösteridir. Bu kişiler usta-çırak ilişkisi içinde yetişir.
- Karagöz ustası el maharetiyle ve değişik sesleri kullanarak kadın ve çocuklardan çeşitli ağızlara kadar bütün kişilerin seslerini veren bir aktör niteliği taşır.
- Karagöz, “Küşteri Meydanı” diye anılan beyaz bir perde arkasından oynatılır. Işık kaynağı olarak yağ kandili veya mum kullanılır.
- Karagöz, tasvirleri dengede tutacak şekilde uygun deliklere yerleştirilen bir veya iki yatay çubukla oynatılır.
- Gölge oyunu bir tuluat tiyatrosudur, yazılı bir metni yoktur yani doğaçlama oynanır.
- Oyunun esas amacı güldürmektir. Güldürü; özellikle ağız taklitleri, gülünç tip ya da karakterlerin yansıtılması, farklı milletlerden insanların kimi özelliklerinin gülünçleştirilmesi, yanlış anlamalar, söz oyunları ve abartılı tavırlardan doğar.
- Oyunların Karagöz ve Hacivat olmak üzere temelde iki kahramanı vardır. Karagöz özü sözü doğru bir halk adamı olup düşündüğünü açıkça söyler; bu sebeple dışlanır, çok defa işsizdir ve başı derde girer ayrıca kalın bir sesle konuşur. Hacivat ise içten pazarlıklı, düzgün konuşan, herkesin huyuna suyuyla göre davranan, herkesin derdi için aracı olan, yatıştırıcı, ara bulucu bir kişidir.
- Oyunun iki temel kişisi dışında kalabalık bir kişi kadrosu vardır: Karagöz ve Hacivat’ın yakınları dışında; mirasyedi bir tip olan Çelebi, konuşmaların en önemli yerinde uyuklamaya başlayan Tiryaki, yaygaracı bir tip olan Beberuhi, bir kabadayı olan Tuzsuz Deli Bekir ve yine bir zenne denen kadınlar oyundaki tiplerden bazılarıdır. Zenne adı verilen kadın tipleri de yine Karagöz ustası tarafından seslendirilir.
- Osmanlı toplumu içinde görülen insan tiplerinin büyük bir çoğunluğu Karagöz’de yer almaktadır. Devletin hem Müslüman hem gayrimüslim birçok unsuru kendi ağız özellikleriyle boy gösterir.
- Karagöz oyunu birbirinden bağımsız dört bölümden oluşur:
 - a) Mukaddime (Giriş):** Hacivat’ın bir semai okuyarak perdeye geldiği bölümdür. Hacivat ve Karagöz bir kavgaya tutuşur.
 - b) Muhâvere:** Karagöz ile Hacivat arasındaki karşılıklı konuşmaların yer aldığı bölümdür. Karagöz, bu bölümde Hacivat’ın söylediklerini sürekli yanlış anlar.
 - c) Fasıl:** Oyunun asıl bölümüdür, oyuna burada işlenen konuya göre isim verilir.
 - d) Bitiş:** Hacivat ile Karagöz arasında geçen birkaç cümlelik kısa konuşmaların yer aldığı bölümdür.
- “Sandikkâr”, Karagöz ustalarının yanındaki çıraklara hizmet eden kişilere denir. Görevleri, tasvirleri sandıktan çıkarmak ve değneklere geçirip özel bir ipe sıralamaktır. Oyunlarda şarkıları, türkülerini okuyan kişiye ise “yardak” denir. Tef çalan yardımcıya da “dayrezen” denilir; gerekince gürültü yapar, şarkı söyler.

Biliyor musunuz?

Türk sosyal ve kültürel hayatının en zengin kaynaklarından biri olan Karagöz'ün ortaya çıkışı konusunda birçok rivayet vardır. Kesinliği konusunda hiçbir belge veya kanıt bulunmayan bu rivayetlerin en meşhuru şudur: Sultan Orhan zamanında Bursa'da yapılan bir camide Hacivat duvarcılık, Karagöz demircilik yapmakta, ikisi arasında geçen nükteli konuşmalar cami yapımında çalışan işçileri çalışmalarından alıkoymaktaymış. Caminin inşaatı geciktiğinden Sultan Orhan ikisinin de başlarını vurdurmuş, daha sonra Şeyh Küşterî adında bir kişi bunların tasvirlerini yapıp Sultan'ın huzurunda oynatmıştır.

ORTA OYUNU

Sahne, perde ve dekor kullanılmadan halkın arasında oynanan çok aktörlü, çalgılı, geleneksel Türk tiyatrosudur. Orta oyunu; kol oyunu, meydan oyunu, taklit oyunu, zuhuri gibi çeşitli adlarla anılmaktadır.

Orta oyununun genel özellikleri şunlardır:

- Orta oyunu; kişileri, oyun dağırcığı, güldürme yöntemleri, kuruluşu bakımından Karagöz'e benzer.
- Orta oyunu; "temsîl" adı verilen oyun, müzik, dans ve taklit gibi çeşitli öğelerden oluşur.
- Tuluata dayanan orta oyununun yazılı metni yoktur; ustadan çırağa aktararak gelen konular tekrarlanır.
- Oyun bir meydanda etrafı seyircilerle çevrili yuvarlak bir alanda oynanır. Oyunun oynandığı bu alana "palanga" denir. Oyuncuların giyim kuşamlarını koydukları sandığa "pusat" veya "pusat odası" denir.
- Oyun yerinde belli başlı iki parça dekor bulunur. İkisi de birbirine benzeyen birkaç kanattan oluşan bir paravan şeklindedir. Birincisi ev ya da hamam olarak kullanılan "yeni dünya", ikincisi ise iş yeri olarak kullanılan "dükân"dır.
- Oyuncuların oyun alanına girdikleri yere "kapı" denir. Erkek seyircilerin bulunduğu bölüm "mevki", kadın seyircilerin bulunduğu bölüm "kafes" adını alır.
- Orta oyununun iki önemli kahramanı Pişekâr ile Kavuklu'dur. Pişekâr, Hacivat'a; Kavuklu, Karagöz'e benzer. Kavuklu, oyunun baş komiğidir.
- Kayserili, Eğinli, Laz, Rumelili, Arnavut, Acem ve erkek oyuncular tarafından canlandırılan zenne adındaki kadınlar orta oyununda yer alan tiplerdir.
- Orta oyunundaki tiplerin belli durumlar karşısında belli davranışları vardır; kendi çevrelerine göre genelleştirilmiş varlıklardır.
- Karagöz'de olduğu gibi imparatorluğun hem Müslüman hem gayrimüslim birçok unsuru kendi ağız özellikleriyle boy gösterir.
- Bir orta oyunu dört bölümlerinden oluşur:

a) Giriş: Zurna, Pişekâr havası çalınca Pişekâr elinde "pastal" adı verilen şakşakla ağır ağır meydana gelir, seyircilere selâm verir, zurnacıyla ve seyircilerle konuşarak oyunu açar.

b) Muhâvere: Önce Pişekâr ve Kavuklu'nun birbirleriyle tanıdık çıkması, birbirlerinin sözlerini ters anlaması gibi güldürücü bir söyleşme gelir. Buna "arzbâr" denir. Sonra Kavuklu, Pişekâr'a başından geçen bir olayı anlatır. Pişekâr da bunu gerçekmiş gibi dinler, sonunda da bunun düş olduğu anlaşılır. Buna da "tekerleme" denir.

c) Fasıl: Oyunun en önemli bölümüdür. Bu bölümde işsiz olan Kavuklu'ya, Pişekâr bir iş bulur. Kavuklu, dükânını açınca diğer tipler onunla ilişki kurar; çevredeki zenneler işin içine girer ve olay bu şekilde gelişir.

d) Bitiş: Oyunun son bölümüdür. Pişekâr farkına varmadan işledikleri kusurlardan dolayı seyirciden özür diler, gelecek oyunun adını ve yerini bildirir.

MEDDAH

Çeşitli taklitlerin yer aldığı, hikâyeler anlatarak halkı eğlendiren sanatçıya meddah denir. Meddah, aynı zamanda meddahların hikâye anlatması ve gerekli taklitleri yapması biçiminde oynanan geleneksel Türk tiyatrosunun da adıdır.

Meddah türünün genel özellikleri şunlardır:

- Meddah, tek kişilik bir tiyatrodur.
- Meddah bir anlatı türü olmakla birlikte Karagöz ve orta oyundan ayrılır. Fakat anlatı bölümünün aralarına diyalog kullandığı, taklitler yaptığı ve değişik seslerle çeşitli kesimleri canlandırdığı için bir tiyatro türü olarak kabul edilir.
- Meddahların hikâye dağarcıkları çok zengindir. İslam kaynaklarından dinsel konular; İran kaynaklarından efsaneler, destanlar; Türk hikâye, masal ve efsaneler bu geniş dağarcığı oluşturur. Meddahlar ilerleyen dönemlerde daha çok güldürmeceye yönelmiştir.
- Meddahlar kahvehanelerde hünerini göstereceği zaman dinleyicilerden daha yüksek bir yerde, bir iskemleye ya da sedire oturarak hikâyelerini anlatır.
- Meddah sadece Acem, Anadolu gibi çeşitli ağızları değil ayrıca çeşitli hayvanları, doğanın ve cansız nesnelerin seslerini de taklit eder.
- Meddahın iki aracı vardır: Boynuna doladığı mendil ve elinde tuttuğu sopa. Mendille çeşitli başörtüleri, başlıklar yapar. Sopa ile de oyunu başlatmak, seyirciyi suskunluğa çağırmak, kapıyı vurmak için ya da saz, süpürge, tüfek, at yerine kullanır.
- Meddahlar; anlattıkları hikâyelere, ellerindeki bastonu yere vurup ya da ellerini çırpıp “Hak dostum hak!” diyerek ya da çeşitli söz kalıpları kullanarak başlar. Hikâyelerinin bitiş kısmında ise çıkartılması gereken dersi özlü bir şekilde belirtir ve “Her ne kadar sürçü lisân ettikse, affola!” şeklinde kalıplaşmış ifadelerle baş vurur.
- Hikâyeler, değişken seyirci topluluğunun karşısında her anlatılışta farklılık gösterebilir.

KÖY SEYİRLİK OYUNLARI

Köy seyirlik oyunları; belirli bir metne dayanmayan ve belirli gün ve dönemlerde köylüler tarafından, köy çevrelerinde, geleneksel birtakım tiyatro kuralları takip edilerek yapılan gösteriler ve eğlencelerdir.

Köy seyirlik oyunlarının genel özellikleri şunlardır:

- Seyirlik oyunlar; sözden çok şarkıya, dansa ve bedensel anlatıma dayalıdır.
- Oyunlar; büyü törenleri ve ritüellerden izler taşımakla birlikte günlük yaşamla da sıkı sıkıya bağlantılıdır.
- Seyirlik köy oyunları, köylülerce uzun kış aylarında, özellikle düğünlerde, bayramlarda eğlenmek ve vakit geçirmek için düzenlenip oynanır.
- Seyirlik oyunlarının oyuncular, oyunculuğu meslek edinen kişiler değildir.
- Köylülerin güldürücü, acıklı ve sessiz olarak sınıflandırdığı bu oyunların en önemli özelliği anonim oluşlarıdır.
- Oyunlar, zamana ve içinde bulunulan zamana göre kapalı yerlerde veya açık havada oynanabilir. Özellikle doğanın canlandığı, hasat gibi olayların gerçekleştiği, mevsim değişikliklerinin yaşandığı zamanlarda oynanmaktadır.
- Oyunlarda ihtiyaca göre değişebilen ve çevrede bulunan malzemelerle oluşturulan, basit dekorlar, aksesuarlar ve kostümler kullanılır.
- Oyuncuların makyajı, aksesuarı ve kostümü köyün imkânlarıyla elde edilebilecek niteliktedir.
- Müzik ve dans köy seyirlik oyunlarında önemli unsurlardır. Oyunlarda, davul, zurna, keman, tef, çan, zil, tulum, darbuka, daire, teneke ve kaval gibi çalgılar kullanılır.

Dersi İzleyelim

Geleneksel Türk Tiyatrosu